

MİZÂNÜ'L-HAK

yâ Matbaası [İstanbul 1306] neşirleridir). Eserin ilk sadeleştirilmiş şekli Orhan Şaik Gökyay tarafından yayımlanmıştır (İstanbul 1972, 1980, 1993). Bunu Mustafa Kara'nın hazırladığı sadeleştirme izlemiştir (*İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*, İstanbul 1981), metni daha sonra Mustafa Kara ve Süleyman Uludağ tekrar neşre hazırlamıştır (İstanbul 1990, 2001). Bu sadeleştirilen yeni baskılarında yer alan giriş ve açıklamalar Süleyman Uludağ tarafından yazılmış olup kitaba *Mecmûa-i Ulûm* neşrinin tipkibasımı da eklenmiştir. Eserin Geoffrey L. Lewis tarafından yapılan İngilizce tercümesi *The Balance of Truth* adıyla yayımlanmıştır (London 1957).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fi ihtiyârî'l-ehak*, İstanbul 1280; a.e.: *İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü* (s.nşr. Mustafa Kara – Süleyman Uludağ), İstanbul 2001, ayrıca bk. Süleyman Uludağ'ın giriş ve açıklamaları, s. 11-47, 159-190; a.mlf., *Keşfü'z-zunûn*, I, 678-680; a.mlf., *Fezleke*, II, 182-183; E. Birnbaum, "The Questing mind: Kâtib Çelebi, 1609-57: a Chapter in Ottoman Intellectual History", *Corolla Torontensis: Studies in Honour of Ronald Morton Smith* (ed. E. Robbins – S. Sandah), Toronto 1994, s. 133-158; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 135; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul 2001, s. 449-451; Arslan Terzioğlu, "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır", *VD*, sy. 9 (1971), s. 419-446; Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke - Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsiler-Kadıza-deliler Mücadelesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, III, İstanbul 1998, s. 37-72; İlhan Kutluer, "Kâtib Çelebi ve Bilimler: Keşfü'z-zunûn'un Mukaddimesinde 'el-İlm' Kavramı", *MÜİFD*, sy. 18 (2000), s. 79-99.

İLHAN KUTLUER

venilir sayılmayan ve fazla bilinmeyen gevşek râvileri, tanınmayanları, sika olmakla birlikte bid'atçı diye bilinenleri, sahâbi ve dört fıkıh imamı dışında herhangi bir şekilde eleştirilen diğer râvileri aldığını belirtmektedir. Zehebî bazı tanınmış ve güvenilir şahsiyetlerin, haklarındaki önemsiz tenkitler dolayısıyla bu esere alınmasını doğru bulmamakla birlikte çalışmada kendisini örnek aldığı İbn Adî gibi münekkittlerin bu tür isimlere kitaplarında yer verdiklerini dikkate alarak kendisinin de aynı yolu izlediğini söyler. 11.053 biyografinin yer aldığı eserde önce adlarıyla bilinen erkek ve kadın râviler, daha sonra künyeleriyle, babalarının adıyla, nisbeleriyle bilinenler, adları bilinmeyen erkekler ve kadınlar, künyeleriyle bilinen kadınlar, adı bilinmeyip "falanın vâidesi" diye anılanlar zikredilmiştir. Şahıslar hem kendi adları hem babalarının adlarına göre alfabetik olarak sıralanmış, bunlardan *Kütüb-i Sitte* râvisi olanlara birer rumuzla işaret edilmiş, râvinin tabakasını tesbite yarayacak kadar birkaç hoca ve talebesinin adı verilmiş, cerh ve ta'dil âlimlerinin onlar hakkındaki tenkitleri zikredilmiş, daha çok İbn Adî'nin *el-Kâmil'i* ile İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhin*'inden faydalanılarak bunların eleştirilmesine sebep olan bazı rivayetleri nakledilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî'nin, sahasındaki eserlerin en derli toplusu olduğunu söylediği *Mizânü'l-i'tidâl*'in başlıca kaynakları Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medîni, Ahmed b. Hanbel, Fellâs, Ebû Hayseme Zühayr b. Harb, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Huzeyme, Ebû Bişr ed-Dûlâbî, Ukaylî, İbn Ebû Hâtim, İbn Hibbân ve Hâkim en-Nisâbü'r'nin eserleridir. Zehebî, en çok İbnü'r-Rümiyye'nin *el-Hâfil fi*

tezyili (tekmeleti)'l-Kâmil li'bnî 'Adî'sinden faydalandığını belirtmektedir. *Mizânü'l-i'tidâl* Leknev (1301), Kahire (Muhammed Bedreddin en-Na'sânî el-Halebî'nin tashihiyle 1324-1327; I-III, 1355; nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, I-IV, 1382/1963) ve Beyrut'ta (nşr. Ali Muhammed Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-VIII, 1416/1995) yayımlanmıştır.

Eser üzerinde hadis âlimleri zeyil ve ihtisar çalışmaları yapmıştır. Zehebî'nin talebesi Ebû'l-Mehâsin el-Hüseynî *et-Ta'lik 'alâ Mizânü'l-i'tidâl*'inde kitapta görülen hatalara işaret etmiş ve ona yeni isimler eklemiştir. Diğer talebesi Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil ve ma'rifeti's-şikâat ve'z-zu'afâ' ve'l-mecâhil*'inde (Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, nr. 24.227B, iki cilt) Mizî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl'i* ile *Mizânü'l-i'tidâl'i* bazı ilâvelerle ihtisar etmiştir (Beşşâr Avvâd Ma'rûf, s. 199). Zeynüddin el-İrâkî, *Mizânü'l-i'tidâl*'de bulunması gerektiği halde müellifin eserine almadığı 799 (bazı baskılarda 787) râviyi Zeyl ('alâ) *Mizânü'l-i'tidâl*'inde alfabetik olarak bir araya getirmiştir (nşr. Abdülkayyûm Abdurabbinnabî, Mekte 1406; nşr. Subhî es-Sâmmerrâî, Beyrut 1407/1987; nşr. Ebû'r-Rizâ er-Rifâî, Beyrut 1416/1995, *Mizânü'l-i'tidâl*'in Ali Muhammed Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd neşrinin sonunda VIII. cilt). Sibî İbnü'l-Acemî, *Mizânü'l-i'tidâl* üzerinde *Nağdü'n-noşân fi mi'yâri'l-Mizân* ve *Neşlü (Bellü değil)'l-himyan fi mi'yâri'l-Mizân* adlı iki çalışma yapmıştır. İbn Hacer el-Askalânî, 400'den fazla kaynağa başvurmak suretiyle (Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, s. 12) eserini hem muhtasar hem zeyli ve ikmali mahiyetinde *Lisânü'l-Mizân*'ını telif etmiş; ölümüne kadar kırk yedi yıl çalıştı-

MİZÂNÜ'L-İ'TİDÂL

(Mizan al-İctidal)

Zehebî'nin
(ö. 748/1348)

zayıf râvilerle dair en önemli eseri.

Tam adı *Mizânü'l-i'tidâl fi nağdü'r-ricâl* olup Zehebî'nin zayıf râvilerle ilgili çalışmalarının en önemlisidir ve aynı konudaki *el-Muğnî fi'd-đu'afâ'* adlı eserinden sonra kaleme alınmıştır. Müellif kitabına kasten hadis uydurana, duymadığı bir hadisi duyduğunu ileri süren yalancı râvileri, hadisi uydurmakla itham edilenleri, çok hata etmeleri sebebiyle rivayetlerine güvenilmeyenleri, yeterince dindar ve adaletili bulunmayan hadis hâfizlarını, rivayetleri terkedilmese bile hâfizaları zayıf olduğu için yanılan muhaddisleri, gü-

Mizânü'l-i'tidâl'in ilk iki sayfası (Stüeymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2490)

ğ; bu eserine hocası Zeynüddin el-İrâkî'nin Zey'indeki râvileri aynen alarak onları "zâl" rumuzuyla, aynı özelliklere sahip diğer râvilerden kendisinin tesbit ettiklerini ise ziyade anlamında "ze" harfiyle göstermiştir. Eserde cerh ve ta'dîli yapılan râvilerin sayısı çeşitli baskılara göre değişmektedir (Haydarâbâd neşrine göre mükerrer ve ilâvelerle birlikte 15.541, M. Abdurrahman el-Mar'aşlî neşrine göre 15.739, Abdülfettâh Ebû Gudde neşrine göre ise mükerrersiz ve ilâvesiz olarak 9164'tür). İbn Hacer, 3577 râviyi *Mizânü'l-i'tidâl*'de yer almalarına rağmen bu râvilerin *Tehzibü't-Tehzib*'in aslı olan *Tehzibü'l-Kemâl*'de buldukları gerekçesiyle onları *Lisânü'l-Mizân*'a almamış, fakat eserin son kısmında müstakil olarak zikretmiştir (Haydarâbâd 1331, VII, 167-535; nşr. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, VIII, 187-599). İbn Hacer eser üzerinde başka çalışmalar da yapmış, kitapta sonradan belirlendiği bazı hataları göstermek ve ona alınması gereken râvileri ilâve etmek üzere *Tahrîrü'l-Mizân*'ı kaleme almış, Zehebî'nin aynı eserde gerekçesini söylemeden zayıf kabul ettiği râvilerle dair *Takvîmü'l-Lisân*'ı ve 2000'e yakın biyografi ihtiva eden *Zeylü'l-Mizân*'ı yazmıştır. *Lisânü'l-Mizân*'a dair Süyûtî'nin de *Zevâ'idü'l-Lisân 'ale'l-Mizân* adlı bir çalışması vardır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1918). Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *el-Müntekâ min Lisâni'l-Mizân*'ında eserdeki mevzû, münker ve metruk rivayetleri alfabetik olarak bir araya getirmiştir. *Lisânü'l-Mizân* ilk defa Haydarâbâd-Dekken'de yayımlanmış (I-VII, 1329-1331 → Beyrut 1390/1971), Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî eser üzerinde *Fethu'l-mennân bi-muqaddimeti Lisâni'l-Mizân* adıyla bir çalışma yaptıktan sonra (Beyrut 1415/1995) onu tahkik etmiş, son cildi fihrist olmak üzere tekrar neşretmiştir (I-X, 1416-1417/1995-1996). *Lisânü'l-Mizân*'ın yeni bir neşri de Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından gerçekleştirilmiştir (I-IX, Beyrut 1423/2002).

Kâsim Ali Sa'd, *Menhecü'z-Zehebî fi Mizâni'l-i'tidâl* adıyla bir yüksek lisans tezi yapmış (1405, Câmîatü İmâm Muhammed b. Suûd [Riyad]), Muhammed İbrâhim Dâvûd İshâze el-Mevsilî de *er-Ruvât ellezîne vessekahüm el-İmâm ez-Zehebî fi Mizâni'l-i'tidâl ve kad tekelleme fihim ba'zû'n-nukkad min hayşü'l-bid'a* ismiyle hazırladığı mezuniyet tezini (1404/1984, el-Câmîatü'l-İslâmiyye külliyyetü'l-hadis [Medine]) daha sonra yayımlamıştır (Cidde 1406/1986). *Mizânü'l-i'ti-*

dâl'deki hadisler üzerinde Berku't-Tevhîdî Sâhibzâde'nin (*el-Miftâhu'l-kebir li-ehâdisi'l-Mizân ve'l-Târihi'l-kebir* [Lahor 1404/1984]) ve Ebû Abdurrahman Mahmûd el-Cezâirî'nin de (*Bulûğu'l-âmâl fi tertibi ehâdisi Mizâni'l-i'tidâl* [Riyad 1412/1991]) çalışmaları vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl* (nşr. Ali Muhammed Muavvaz v.dğr.), Beyrut 1416/1995; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, I, 86-93; Zeynüddin el-İrâkî, *Zeylü Mizâni'l-i'tidâl* (nşr. Abdülkayyûm Abdürabbinebi), Riyad 1406, neşredenin girişi, s. 7-9, 12-14, 31-45; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân* (nşr. M. Abdurrahman el-Mar'aşlî), I-X, Beyrut 1416/1996; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1917-1918; Beşşâr Awâd Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü fi kitâbeti Târihi'l-İslâm*, Kahire 1976, s. 193-201; Ömer b. Hasan Osman Fellâte, *el-Vaz' fi'l-hadis*, Dimaşk - Beyrut 1401/1981, III, 431-435; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 134-135; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî ve dirâsetü muşannefatihî ve menhecihî ve mevâridihî fi Kitâbi'l-İşâbe*, Bağdad, ts. (Dârü'r-risâle), I, 519-523; M. Abdurrahman el-Mar'aşlî, *Fethu'l-mennân bi-muqaddimeti Lisâni'l-Mizân*, Beyrut 1415/1995.

M. YAŞAR KANDEMİR

Mİ'ZEF

(bk. NÜZHE).

MİZVELE

(bk. GÜNEŞ SAATİ).

MİZZÎ, Muhammed b. Ahmed

(محمد بن أحمد المزي)

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahîm el-Mizzî (ö. 750/1349)

Mısırlı astronomi âlimi ve muvakkit.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Safedî, vefat ettiğinde altmış yaşlarında olduğunu, İbn Hacer de bu bilgi doğrultusunda 690 (1291) yılından biraz önce doğduğunu belirtmektedir. Kahire'de yetişti ve İbnü'l-Ekfânî'nin derslerine devam etti. Bu sırada kuraat ilmi üzerinde yoğunlaşmış eş-Şâtiyye'yi ezberledi ve kırâat-i seb'adan icâzet aldı. Daha sonra matematik ve astronomiye yönelerek bu alanlarda kendinden söz ettirecek bir düzeye ulaştı. Mizzî'nin şöhreti daha çok usturlap ve rubu' tahtası yapımındaki ustalığından kaynaklanmaktadır. Yay yapımında da ustaydı. Pratik fonksiyonlarının ötesinde büyük sanat değeri taşıyan onun elinden

çıkma aletler piyasa fiyatlarının çok üzerinde satılmaktaydı. Bunlardan bazı örnekler çeşitli müze ve kütüphanelerde mevcuttur. Mısır'dan Suriye'ye giderek önce Rebve şehrinde, ardından Dimaşk'taki Emeviye Camii'nde muvakkitlik yapan Mizzî mekânin (hiyel) otomatları üzerinde de çalıştı, aynı zamanda nazım ve nesir olmak üzere edebiyatla da ilgilendi. Deneyleri sırasında güneşe çok bakması gözlerini etkilemiş, sadece bir gözüyle biraz görür olmuştur. Öğrencileri arasında Kudüs'te muvakkitlik yapan Zeynüddin Ebû Bekir b. Muhammed et-Temîmî el-Kerekî'nin adı anılmaktadır. Astronomik aletlerin yapım ve kullanımıyla ilgili önemli eserler kaleme alan Mizzî 750 yılının başlarında (1349) vefat etti.

Eserleri. 1. er-Risâletü'l-usturlâbiyye (British Library, nr. 977/1; Bodleian Library, nr. 1967/12; Bibliothèque Nationale, nr. 2547/6). **2. Nuhabü'l-elbâb fi'l-âmel bi'l-usturlâb** (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Felek, nr. 3993/1; Mikât, nr. 594). **3. Keşfü'r-reyb fi'l-âmel bi'l-ceyb** (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Mikât, nr. 771/6; Tal'at, Mikât, nr. 78; Escorial Library, nr. II, 961/5; Bibliothèque Nationale, nr. 2547/23; Râmpûr Rızâ Ktp., nr. I, 434/32). **4. Nazmü'l-lü'lü'l-muhezzeb fi'l-âmel bi'r-rub'ü'l-muceyyeb**. Yirmi beş kitadan oluşan bir eserdir (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Teymûriyye, nr. 367/1; Rabat el-Hizânetü'l-âmme, nr. 452/5, 454). **5. er-Ravzatü'l-muzhirât fi'l-âmel bi-rub'ü'l-muqantarât** (dünya kütüphanelerinde mevcut yirmi civarındaki nüshası için bk. Rosenfeld – İhsanoğlu, s. 247). **6. Risâle fi'l-âmel bi'l-âleti'l-mucenneha** (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Mikât, nr. 771/6, 1093/11; Tal'at, Mikât, nr. 78; Escorial Library, nr. II, 961/5; Bibliothèque Nationale, nr. 2547/23; Râmpûr Rızâ Ktp., nr. I, 434/32). **7. Risâle fi'l-âmel bi'r-rub'ü'l-ma'vî** (*Risâle fi'l-âmel bi-rub'ü'l-dâ'ireti'l-mevzû'aleyhi'l-muqantarâtü'l-ma'vîyye*) (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Mikât, nr. 13812; Bodleian Library, nr. I, 967/7). **8. Risâle fi'l-âmel bi'r-rub'ü'l-musa'at** (John Rylands Library, nr. 361). **9. Muhtasar fi'l-âmel bi-rub'ü'l-dâ'ire** (Leiden University Library, nr. 1001/19). **10. Cedâvilü mikâtiyye** (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Fâzil, Mikât, nr. 62). **11. el-Eşkâlü's-şâhiyye fi'l-âmel bi'l-muqantarât** (*Keşfü'z-zunûn*, I, 323). **12. Risâle fi'd-dâ'ireti'l-Hindiyeye** (Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Teymûriyye, nr. 391/4; eserlerin yazma nüshaları için ayrıca bk. King, s. 63-64; Rosenfeld – İhsanoğlu, s. 246-247).